

Por **Antón Álvarez Sevilla**
Ganaderu
Especialista en razas autóctones

Siete razas, un país:

(II)* *La Vaca Roxa (Carreñana y Casina)*

* Nel número 1 d'esta revista diba la primer parte d'esti trabayu y nél falábase del Asturcón y la Cabra Bermeja.

LA VACA ROXA

Un averamientu a la so historia

Baxo esti nome de nueso, *la Vaca Roxa*, amiesto les dos castres de ganáu vacuno del país: la **Carreñana** o **Asturiana de los Valles** ya la **Casina** o **Asturiana de la Montaña**. La Vaca Roxa ye la raza cimera del denomáu «Tueru castañu», tanto pol so censu como poles sos carauterístiques productives. L'albeitre A. Sanchez Belda al falar del Tueru castañu (Bóvidu castañu cóncavu) diz:

«El so asitiamentu coincide cola cordelera cántabro-astur-galaica espardiéndose pel cabu occidental, escontra tierres más baxes de Zamora ya Portugal (...) L'aniciu d'esti xenogrupu ye européu, sofítándose na presencia de formes étniques asemeyaes nel interior continental. Poro, ye afayadizo atribuyir al pueblu celta l'aportación del tueru castañu.»

Nel castru la Campa Torres (Xixón) apaecieron na parte cavada en 1950 restos óseos que se correspuenden con 70 exemplares vacunos diferentes. Los armentíos pa los ástures d'esta dómina, yeren yá parte perimportante de la so comida.

L'emplegu del ganáu bovino como presea de valoración dientro de la sociedá asturiana pue datase yá na segunda metada del sieglu XI,

medrando davezu les ventes de tierres que se merquen con gües.

La valoración del güe como bien de consumu apaeció yá nel 1055, data na que se fai un cambéu d'un terrén, nel llugar de Casar, na villa d'Olivares, al par d'Uviéu, por un «pesu de mies», tres «sestarios» de carne de güe ya otros bienes ensin especificar por valor de tres «emines».

Sicasí, pa Santiago Aguadé (1983): «ye la posibilidá del so emplegu como fuercia de tiru, qu'amestáu col llabiegu fai posible la medría de la tierra de llabor, lo que convierte al güe n'oxetu d'estima na sociedá del país, ya desplica'l so papel nes ventes ya como mediu de valoración.»

Asina, los gües apaecen siempre na valoración del ganáu de *burriquia*: Nel añu 1032 (un caballu equival a 10 gües); nel 1101 (una yegua val por dos gües); nel 1112 (dos caballos bonos valen 15 gües, ya un güe equival a 7 modios), etc.

Nun documentu datáu nel 1153, doña Gontrudo Pérez funda'l Monesteriu de La Vega (Uviéu), estremando ente los animales de la so cabana en: «100 vacas bravas, 40 bueyes dondos y 30 vacas madres en los prados y 10 yeguas bravas y caballos.»

Nel añu 1447, Xuan II concedió un privilexu, confirmáu polos reis vinientes, a los vecinos del Conceyu Casu, pol que:

«sus ganados o bestias podían andar salvos e seguros por cualesquiera pastos de los sus reinos e señoríos paciendu las hierbas e bebiendo las aguas e durmiendo en cualesquiera ciudades e villas e lugares e concexos de los dichos reinos e señoríos sin que sean presos nin prendados por concexo ni persona alguna, pena de mil doblas o 10.000 maravedises.»

Nes Ordenances Conceyiles d'Arenas de Cabrales fechaes en 1726, nel so Capítulu 11 recuéyese que'l día 25 d'abril de cada añu axuntábense nel Corral del Conceyu tolos nuviellos del pueblu, pa ser rexistraos pol Vedor, los Celadores ya dos persones enforma conocedores de les castres del llugar, col envís d'escoyer los gües. Los de peor fustax, capábense nesi día. Los otros xubíen llibremente a Portudera, pa baxar el primer festivu de setiembre, día nel que s'esbillaben los meyores pa padriar. En siendo

escoyíos, taba vedao capalos nel añu, pagando una multa quien lo fixera de cuatro ducaos, amás de mercar otru con tan bona clas como'l de la capía. Los paisanos que nun baxaben los sos nuviellos, pagaben diez reales por caún.

Les Ordenances del Conceyu Casu, asemeyábense abondo a les de Cabrales. N'Orllé escoyíense los anoyos el día 8 de setiembre, ya n'El Campu nel mes d'ochobre nel «Día los gües».

Andrés Fugier (1931) na so Tesis doctoral apúrrenos dellos datos al rodiu de la ganadería nel Principáu nel añu 1799. Asina'l censu del ganáu vacuno yera de 130.000 exemplares, 13.000 burres, 57.200 oveyes, 17.500 cabres ya 31.900 gochos. Una bona parte d'esti ganáu esportábase a les llanaes triguères de Castiella ya Lleón. Nesti mesmu añu foren 1.000 los bovinos que salieren, permediando en 200 reales (50 pesetes) por tiesta, el so valir.

En 1859 el Dr. Pascual Pastor y López describe asina al ganáu vacuno asturiano:

«*Bos taurus*: Toru, güe, vaca, según el so sexu ya estáu. Llamen xatu al tenral. Al mio paecer pasen del mediu millón el númberu de cabeces d'esti ganáu que pastia n'Asturies. Raza asturiana: son pequeños, de pelo castaño claro, cuerna delgada ya curtia, goyeres, fechures escurries. La lleche de la fema de diario, permedia ente los diez ya los dolce cuartiyos. Ye ganáu perdondo».

Cinco años más sero, en 1864 Francisco Javier de Bona espubliza na *Revista Xeneral d'Estadística* un censu ganaderu fechu en 1861, nel que s'espeyen 171.908 exemplares bovinos. Esti censu tan baxu, yera según l'autor poa mor de les guerres últimes. Nel 1891 el censu algamaba los 663.977 exemplares.

En 1898 Felix de Aramburu y Zuloaga na so *Monografía de Asturias* fala de tres tribes de vaques: la de la Montaña, la Mariña ya la de los

Valles del Centru. El censu que recueye nesi añu ye de 658.880 exemplares.

Dionisio Martín Ayuso en 1908 al rodiu la vaca roxa diz:

«La raza'l país ye d'altor pequeñu ya color roxo davezu, midies fechures ya carnes asumedio. P'ameyorar la raza precísase reparar nes condiciones del país pa pescudar el xeitu que tien d'emplegase. Anguaño nun hai dulda que lo más conveniente ye valise de la mesma raza, emplegando bonos gües ya mirando bien polos xatos. L'ameyoramientu de la castra n'Asturies ye más fácil de lo que paez.»

En 1916, los inxenieros agrónomos, Manuel

Naredo ya Federico Bajo espublicen la so memoria titulada *El ganado Bovino de Asturias*. Esti foi'l primeru ya'l meyor trabayu fechu sobro'l ganáu d'Asturies. Nel fálenos, tanto de la casina ya la carreñana como de tol ganáu ameció, al empar d'avisar del peligru de desanicu que cuerren les nuses races (sobre manera la casina), pola maestría que fan los paisanos, cola sida d'entantar los rendimientos, pues cola perda de terrén pola tracción mecánica, tronaron los sos importantes mercaos del País Vascu ya Navarra. La mapa de lo casino nesta dómina, asitienla nos conceyos de Casu y Ayer, espardiéndose pel conceyu de Sayambre, ya trescantiando la cordeletera pelos de Lillo, Boñar, Cármenes, Gordón, Valdepiélagu, Valdeteja, Vegacervera ya Villamanín na Provincia de Lleón. Por desgracia

ye la propia Diputación d'Asturies la qu'andecha p'amecer el ganáu cola importación de sementales foriatos de ratín (Pardo alpina).

Con respeto a la carreñana, falen de la conveniencia d'amestar a los ganaderos interesados na castra, dao'l pequeñu númberu de gües con clas.

Abril Brocas, en 1918, nel so trabayu *Consideraciones sobre la ganadería Asturiana* describe les dos tribes, ocupando sobre manera la casina los conceyos de Somiedu, Casu, Piloña ya L.I.ena. La fastera La Mariña (Xixón, Siero, Valdés y Avilés) yera per onde viñaba la carreñana.

Na *Topografía Médica del Conceyu d'Illas*, espublizada en 1923, empondéranse de tal xeitu a los gües de tiru, que se diz d'ellos que son fermosos, nobles ya sufríos. «Ensin dulda ye'l ganáu que con mayor cuidu se tien nel país. Hai xuntes almirables, destinaes a carretiar.»

Nel 1929 naz el **Llibru Xenealóxicu de la raza Asturiana de Montaña** (Casina), nel que solo se rexistren exemplares de los conceyos de Casu y Ayer, ya desendoca el so trabayu fasta la guerra civil.

El censu oficial de ganáu vacuno en 1938 (nel que s'inclúin amás de les races de nueso, la ratina ya la frisona), yera de 383.579 exemplares.

L'albeitre Ochoa Uriel apurre en 1947 naves anuncios al rodiu la frasca denominada «ancla de potru» (culón), nes vaques carreñanes.

En 1956 el mesmu Ochoa encamienta a la Direición Xeneral de Ganadería la necesidá de facer estudios fonderos sobro la castra carreña

na, cola sida d'afitar el caráuter culón na mesma. Foron los conceyos de Grandas de Salime, Allande, Tinéu ya Gozón los que presentaben mayor númberu d'exemplares con esti caráuter.

En 1957 comunicase a la Xunta Provincial de Fomentu Pecuariu que son 374 les vaques paridiegues casines inscrites nes Delegaciones de Casu ya Cabanaquinta. Nesti añu inscíbense 26 gües ya 59 femes. Nesti mesmu añu nel Conceyu Gozón hai asentaes nel Llibru Xenealóxicu de la carreñana 158 vaques paridiegues con 12 sementales ya 35 mosees.

En 1958 foron 118 los reses asentaos, algamando yá les 472 casines; el númberu de carreñanes rexistraes nel so Llibru foi de 215 femes ya 45 machos.

Nos años 60, el Llibru Xenealóxicu del casín pasa al Serviciu Provincial de Ganadería.

Cuando entamen los 70, reconozse'l fracasu de la ratina, ya pela parte del Ministeriu d'Agricultura encamiéntase la recuperación ya caltenimientu de la casina al traviés de l'aída por asentaes nel Llibru Xenealóxicu, merca de gües ya femes nun programa de marcax d'animales con clas, fechu pel Centru de Seleición Animal de Somió (Xixón.)

En 1972, Antonio Santamarina Fernández, na so Tesis doctoral conseña que «la raza de vacuno más conocida nel Valle de Suarna (Lugo), ye una frasca de vaca montañesa asturiana, de tamañu pequeñu, pero de bon caldar». Ya darréu diz:

«D'hai poco p'acó, introduxose la raza rubia gallega, pero non con exemplares de castra, sinón amecíos, llograos per aciu de la inseminación ar-

tificial con semen de gües de castra gallega ya exemplares de vaca'l país.»

En payares de 1981 ígüense les dos Asociaciones de Criadores: **ASEAVA**, pa la carreñana, y **ASEAMO** pa la casina, que de magar entamen a funcionar arrecostinen colos llabores de xestión ya caltenimientu de los Llibros Xenealóxicos.

¿D'au remanecen?

Los arqueólogos, güei, cuando trabayen nuna xaceda castreña, desendolquen un trabayu multidisciplinar, porque non solo recueyen la cerámica, el fierro, l'oru... qu'apaez, sinón que la semiente, los güesos de los animales ya les arestes de los pexes son examinaos ya dataos.

Esti trabayu multidisciplinar vien fayéndose d'hai pocos años p'acó. N'Asturies, quiciabes foi en La Campa Torres (Xixón) au s'entamó trabayar d'esti xeitu con resultaos enforma granibles. Sicasí, camiento qu'inda güei falta a los nuegos arqueólogos zarrar el círculu, o... pel filu allegar al duviellu.

D'au entama la nuesa acordanza vien falándose de los ástures como un pueblu qu'apuerta emigráu ya yá fechu. Esta ye la visión que da Silio Itálico cuando fai a éstos descendientes d'Astyr «el probín armixeru de Mennon, fuxendo de la so patria, taliando delles tierres, llorando-y al alba hasta allegar a lo septentrional del ermu ocasu.»

Los Britanos tamién tendrían esti aniciu míticu troyanu, en primeres de Bruto, fíu d' Enees, conforme manuscritu en llingua bretona atopáu por Geoffroy de Monmouth na Bretaña Armórica.

Pa los nuegos historiadores antiguos, los ás-

tures foron un pueblu qu'allegaron cola gran riada celta. Acordies con esto, los Astyres se dríen una triba de galos-celtes, que xebrados de los que s'asentaron en Galicia, pasaron per el Bierzu, poblando lo que depués se nomó como Asturia Cismontana ya Tresmontana.

Yá Diego Suárez de Corvín, nació n'Urbiés, Val.l.e de Turón, nel antiguu conceyón de L.I.ena, (güei Mieres) espublizó nel 1607 unos Romances d'Asturies d'Uviéu:

«Sayed que como soy vieja
(ye Asturies la que fala)
tengo un grande Arcaz cerrado
depósito de memoria
muy antiguo por el cabo
a mi poblaron franceses
de su Alto Delfinado
acompañando a su caudillo
llamado el príncipe Astor.»

Ya esto escríbelo muncho enantes d'apruir los restos de Hallstaat ya les tumbes principesques ya tola teoría alpina de la nacencia de los celtes.

Como vemos, toes estes lleendes **tienen un mesmu camazón**, el d'un pueblu qu'allega a Asturies ya s'afita equí.

¿Pero, ya los historiadores nuevos qué ye lo que nos dicen?

J. M. González (1976) escribe:

«La indoeuropeización y absorción de la xente megalítica d'Asturies polos invasores d'aniciu continental foi, de xuru, obra del tiempu ya foi escurque pola so superioridá nos preseos de guerra, na so organización ya quiciabes nel so

maor número; de toes maneres lo más probable ye que la población d'Asturies nel momentu d'asitiase equí nuevos güéspedes europeos, nun fos pernumberosa ya viviese abondo arramada pel so territoriu.»

El profesor de la Universidá de Barcelona J. L. Maya (1988), al falar del orixe de los castros asturianos señala:

«L'orixe de los castros ta nel contautu de xente continental que penetraron pel Pirinéu, cola xente yá allugao nel país, aniciando toa una riestra de desaxustes que dieron na construcción de poblaos fortificaos.»

Los ástures, non solo enantes peles cites romanes, sinón agora peles ayalgues atopaes nos castros, sabemos que yeren un pueblu ganaderu, que criaba vaques, oveyes, cabres, burres ya gochos. Peles carauterístiques biomorfolóxicques de los güesos atopaos na Campa Torres, les castres que criaben nos sieglos II-I enantes de Cristu yeren les mesmes qu'inda güei se caltienen al entamar el mileniu; ye n'allegando equí cuando hai que s'entregar: ¿Estes vaques, burres, oveyes ya gochos foron adondaos n'Asturies? ¿Foi equí entós un llugar au s'acabestraba'l ganáu, o pela cueta, esti ganáu venía yá dondo cola xente a lo que pertenecía, ya remanecía d'otru país?

Nesti sen, Marco Simón afita:

«La espansión territorial foi siempre ún de les salíes peles qu'una sociedá dio treslláu a los sos problemes internos nuna dómina d'espansión

política. La necesidá d'enanchar la tierra cautivao ya los pascones pal ganáu, siempre perimportantes nuna sociedá d'esti xeitu.»

Polibio conseña, na so *Historia Universal*, la importancia del ganáu como elementu valorable pa venceyar a los nobles colos sos dependientes, ya falando de les migraciones céltiques nel norte d'Italia diz: «La única hacienda que tienen estos pueblos ye l'armentú ya l'oru, darréu que'l so calter de vida, ye lo único que lleven bien a tolos llaos.»

Lo que persabemos de xuru ye qu'Asturies nun foi nengún llugar na vieya Europa au tea reconocíu l'acabestramientu de ganáu. Poro la reciella, l'armentú ya les burres dondes tuvieron que venir hasta equí como dicíamos enantes, emigrando con un pueblu.

Asina l'historiador alemán Adametz (1943) falando sobro'l caballu, caltién:

«Del conceutu cenciellu de la domesticidá animal por pueblos antiguos, surde la necesidá de la conocencia de los pueblos que lo adondaron y esti eternu caleyar históricu, tan enllenu d'opiniones ya suxerencies aceñaes de xemes en cuando, tracamundiaes otres vegaes, conseña al caballu como suxetu amestáu al pueblu que lu emplega.»

L'albeitre G. Ferreras sofita tamién esta idea, pues afirma que «cada animal dondu pertenec a una triba de xente determinao, pues ensin homes nun hai animales adomaos.»

Cuando falamos de migración de pueblos, de tribes, de clanes, tamos falando de xente, muyeres, homes ya neños, colos que diba'l so ganáu, en rebaños ya menaes curiaes por pregueros a pie ya guerreros d'a caballu; inda güei, pueblos como los mongoles siguen fayendo alzaes estacionales, nes que se tresllada tola familia col ganáu. Esti foi'l mesmu casu que los nuegos vaqueiros hasta la década de 1960.

Estes migraciones de pueblos suponíen una riestra xente moviéndose meses ya quiciabes años, pero siempre caminando cola so hacienda, trevesando ríos, páramos ya cordeleres nes qu'otra xente yá taría afitao, hasta atopar una tierra, un país nel que poner el ramu ya llantar el texu... pero, ¿podemos dir güei escontra los resclavos que dexó esi ganáu, eses castres adondaes en dómines protohistóricques y allegar al so probable llugar d'aniciu o, pelo menos, al terrén más allonxáu que depués de 2.500 años afoucasu se caltién?

Encadarmaes dientro'l «Tueru Castañu» tán la raza Tudanca (nel occidente de Cantabria), la Manteguera Leonesa (nel norte de Lleón), güei cuasimente desaniciada; les Morenes del Noroeste, nel oriente d'Orense; l'Alistana-senabresa en Senabria (Zamora) ya la Mirandesa na Tierra de Miranda, nel noreste de Portugal. La Vaca Roxa, espárdese tamién de siempre per Suarna ya los Ancares lucenses.

A la mesma vaca roxa de nueso atopámosla en Francia na rexón d'Auvernia, col nome d'*aubrac*, nel Macizu Central francés, nel Departamentu d'Aveyron. Col nome de *parthenaise* na rexón de Nantes ya nel Departamentu de Deux-Sèvres. Dientro d'esta castra ta la *maraichine*, cuasi desaniciada ya qu'inda güei s'atopa embaxo los nomes de *nantaise*, *gatinaise* ya *vendéene*. Nel Departamentu de Saboya

alcuéntase la *tarantaise*. Toes estes castres, según M. H. French, remanecen del mesmu tueru.

Nel norte d'Italia nos valles de Susa ya de Chisone, na Provincia de Turín, afáyase la raza *tarina*, que pa dellos tratadistes tien el so orixe na *tarantaise*, pues llenda con esta na cordelera de los Alpes.

En viendo l'espardimientu del Tueru Castañu per Europa nun dexen de llamamos l'atención dos cuestiones. Per un llau, dientro la Península, decatámonos que'l Tueru Castañu ocupa'l terrén históricu per au s'espardieron los ástures, bien seya na dómina romana o na altomedieval, ensamando tamién pelos conceyos que llenden con elli.

Esti territoriu foi al empar el dominiu históricu de la llingua asturiana abarcando: Asturies, Lleón, l'antigua Asturies de Santillana ya Zamora, asina como la Tierra de Miranda nel norte de Portugal. A lo cabero pel occidente ensama la llende del gallego-asturianu col gallegu, ya na parte de Los Ancares, Caurel ya Ourense algama la fastera na que taben allugaos los ástures Susarros, Laguei, Gigurros ya Tiburi, siendo ésta tamién la llende qu'estrema otros fechos de fondu calter etnográfico: l'horru astur-horru gallegu; el xugu cornal-xugu de canga, existencia de la cambiell.a, etc. Hai que facer costar tamién que la fastera qu'inda güei ocupa la castra Tudanca ye práuticamente la mesma que la denominada Asturies de Santillana, zona d'espansión de los pueblos astures.

La segunda cuestión que nos estraña, en viendo la distribución del Tueru Castañu n'Europa, ye qu'anguaño namái somos quien a rastrexala en Francia ya un poquín na Italia alpina ya n'Alemaña: En Francia, el cogollu la castra caltiénse nel Macizu Central francés (Cordal de la Margueride ya l'Aubrac) au tan les fontes

Los ástures yeren un pueblu ganaderu, que criaba vaques, oveyes, cabres, burres ya gochos: Polos güesos atopaos na Campa Torres (Xixón), les castres que criaben nos sieglos II-I e.C. yeren les mesmes de güei

La toponimia de les rexones au queden vaques del Tueru Castañu y los nomes de les tribus gales que les habitaben resúltennos abondo familiares: ríos Allier ya Tarn, los Lingones, Turones, Medulios, Salassios, etc.

del Ríu Allier, asina comu les traveseres que faen l'escobiu del ríu Tarn.

El segundu garapiellu n'importancia ye'l de la *tarantesa*, allugáu nos Alpes, nel Delfináu; ya nos valles que tán degolando la Cordelera, ye au atopamos la *tarina* (Piamonte, Italia). Ya pa cabu, la raza *parthenesa*, na Rexón de Nantes güei como una islla pequeña nel camín de la Bretaña, pos embaxo otros nomes, hasta primeros del pasáu sieglu entá s'atopaba na Península Armoricana.

Les tribus que nel sieglu I enantes de la Era habitaben estos territorios yeren: los Arvernos, na rexón de L'Aubrac, tando más al norte los Eduos ya los Lingones; na rexón de la tarantesa, los Alobroges ya los Medulios, na de la tarina los Salassios ya nel terrén de la parthenesa, los Pictos ya los Turones.

Ye de sollinñar que, mesmo la toponimia d'estes rexones como les tribus gales que les habitaben, resúltennos abondo familiares (ríos Allier ya Tarn; tribus como los Lingones, Turones, Medulios, Salassios...).

Camiento tamién que ye probable que les castres del Tueru Castañu ocupasen n'otres dómines fasteres que tuvieren más escontra el norte y acaso pal este, pues les races que güei tán afitaes nestes rexones son feches pol home a finales del sieglu XIX, desanicando les vieyes races ente les que de xuru taría la vaca roxa. Pa sofitar la ficia, entá atopamos n'Alemaña dos races, la *murbodner* ya la *murnau-werdenfeler* (dambes con censos mínimos) qu'escurque pertenecen al Tueru Castañu.

En viendo tolo amosao fasta equí, creyo poder da-y treslláu a la entruga **¿D'au remanecen?**

• Al mio xaciu, la distribución que tien el ganáu vacunu de Tueru Castañu, asina como les otres especies de les que tamos falando (poni asturcón, oveya xalda, gochu celta, etc.) ye'l resultáu de les migraciones que fixeron poblaciones humanes col so ganáu.

• Que la distribución del vacunu de Tueru Castañu na Península correspuéndese col terrén históricu de los ástures na dómina romana y al-tomedieval.

• Qu'estes mesmes races inda les atopamos n'otros llugares d'Europa, ente pueblos que caltienen una cultura perasemeyada a l'asturiana ya que la historiografía tradicional identifica como d'aniciu celta.

Carauterístiques Morfolóxicques

LA CASINA (ASTURIANA DE LA MONTAÑA)

- Tiesta: Bien repartida. Pequeña. Perfil reutu o llixeramente subconvexu. Cóncanos orbitarios poco prominentes.
- Oreyes: Pequeñes, sollertes ya con vediyes.
- Güeyos: Daqué salientes, delles tienen goyeres de pelo prieto.
- Cuerna: La nacencia ye na llinia la ñucla, paletos, pa medrar darréu escontra alantre ya p'arriba. La color ye blanco o xaro colos cabos prietos.
- Focicu: Anchu, de bréfetes grandes, col pelo esblancuxao alreduer.
- Mucoses: Prietes, o llouxa escuro pel focicu, llabios ya per dentro la boca incluyida la llingua. Les mucoses del cursu ya la natura son tamién d'esta mesma color. El cantu los párpagos, les pistañes ya les serdes de la panoya son tamién prietes.
- Pescuezu: De llargor medianu, poco musculáu, cervices abondoses con pliegues enforma marcaes.
- Tueru: Renaz allargáu, colos contos na llinia del serriellu. El rau ye davezu en cayáu.
- Pates: De llargor mediu a curtiu. De cadarma fina. Caces pequeñes, arrondaes, pedreses, zarraes, simétriques ya de color prieto. Cinquen correutamente.
- Altur: Nos gües: 130 cm. Nes vaques: 120 cm. Midies de la Campa Torres: 107,3 cm.
- Pelleya: De color prieto ya suelto.
- Pelame: Nidío, munches con bona moña. Pel iviernu médra-yos enforma.
- Color: Toles frasques del roxo: xaro, mariello, belgo, guinda y ablana. Los gües son más escuros pela cervigada ya la palotiya.
- Cañáu: De bona traza ya remueyu enforma. Tetos medianos ya permediaos.
- Testículos: La color de la pelleya ye blanco-arrosao, con guedeyos llargos de la mesma color, esceición fecha de les partes baxes que son prietes.
- Pesu: Nes femes 450-500 kgs: los gües ente los 600-700 kgs.

LA CARREÑANA (ASTURIANA DE LOS VALLES)

La carreñana estrémase de la casina por ser más corporienta ya de mayor pesu. Les otre carauterístiques: color, tiesta, focicu, pelleya, pates, rabu, etc. son práuticamente les mesmes. Estrémense solo por pequeñes diferencies. Asina la cuerna de la carreñana ye más cenciella, mesmo que les cervices. El renaz ta en llinia, nun ye un migayu reselláu como na casina. El cayáu que davezu tien la casina na nacencia'l rau apaez de ralo en ralo ente les carreñanes.

- Alzada: Nos gües 1,45 m ya 1,35 m nes vaques.

- Pesu: Ente 800 ya 1.100 kgs nos gües ya cuasi 700 kgs nes femes.

Lo que xebra dafechu les dos tribes, ye como albidramos al falar sobro la historia de la Vaca Roxa, la presencia de «culones» dientro de la carreñana. Los xatos culones amuesen una me-dría escomanada de les mases musculares, con perbonos rendimientos nes sos canales, d'au remanez una pergrande superioridá carnícera sobro los xatos corrientes.

PERSPEUTIVES FUTURES

La vaca roxa tien per delante un gran futuru como agrupación racial. Gracias a la so conservación ya espardimientu per tol territoriu asturianu, tornó la entrada de les castres cárniques europees, fechu esti que tevo llugar ensin esceición y con fondura, en toles comunidaes vecines. Amás la vaca roxa ta espardiéndose per otre fasteres, sobre manera peles rexones venceyaes al área de distribución histórica del tueru castañu. Asina, la casina ye cada vegada más demandada en Cantabria, Burgos y otre zones de Castiella y Lleón, pa emplegala como vaca paridiega y como encontu pal cruzamientu

industrial con races d'aptitú cárnica, pola mor de la so rusticidá, capacidá maternal ya les sos bones cualidaes pa criase n'estensivu ensin mano d'obra. Nel casu de la carreñana, convirtióse na raza cárnica d'eleición na montaña lleonesa (Babia, L.laciana...) –en realidá vuelve ocupar una rexón na que yá tuviera históricamente–, ya s'esparde enaína per Salamanca ya Estremadura. Arriendes los sementales carreñanos (ya la so espelma) son cada vegada más cataos pal cruce industrial coles races ruques de la meseta y de la devesa; la espelma xelao ya los embriones entamen a esportase a dellos países suramericanos.

El futuru de les nuses races llariegues de vacunu, tien de sofítase nos siguientes pegollos:

- Reforzamientu de les asociaciones de criadores.

- Caltener los programes d'escoyeta.

- Caltener el sofítu a la casina como raza en pelligru d'esanicie.

- Afitamientu y desendolque de les etiquetes de calidá que protexen los productos de les castres: «Xata roxa» ya «Carne de Casín». Namái pue caltenese una castra si se-y da salíu comercial a los sos productos.

«XATA ROXA»

N'ochobre de 2000 la xunta xeneral de socios d'ASEAVA, acordó iguar una marca de calidá pa protexer namái a la carne que remanecié d'animales fíos de reproductores asentaos nel Llibru Xenealóxicu. La marca denómase «Xata Roxa/Terñera Roxa» ya iguóse n'andecha colos gremios de carniceros.

Les principales carauterístiques d'esta marca son les que vienen darréu:

- La carne ye exclusivamente d'animales de pura castra asturiana de los valles, ensin amiestu nengún con races foriatas. Pa dar la seguran-

za de pureza racial la carne tien que proceder de xatos fíos de vaca ya güe asentaos nel Llibru Xenealóxicu oficial de la raza Asturiana de los Valles.

- El sistema de producción de la nuesa xata ye'l de costume, con una cebera sofítada na lleche materno ya nos puertos, con un rigorosu control de les materies primeres emplegaes na fabricación del piensu d'acabáu, que son namái cereales ya soya.

- Los animales sacrifíquense con menos de dolce meses d'edá.

- La nuesa xata véndese namái en carnicerías tradicionales asociaes ya nun réxime estrictu d'exclusividá, ye dicir, ensin que pueda amecese con castres d'otru aniciu.

- El control ya la certificación failos una entidá esterna ya independiente, cualificada acor-

dies y autorizada, que ye la que fai les correspondientes inspeiciones y auditorías pa dar la seguridad al consumidor de la calidá, sanidá del productu ya la veracidá del conteníu de la etiqueta ya los cartelos asoleyaos nel puntu venta.

«CARNE DE CASÍN»

La marca de calidá «Carne de Casín» protexe la carne que remanez d'animales de pura raza casina a los que se-yos da una cebera natural controlada pola Asociación de Criadores y por una empresa esterna de certificación. Estrema dos clases de productos:

- «Xatu Casín»: edá máxima 20 meses

- «Güe Casín»: machu capáu, con una edá máxima de 48 meses.

Bibliografía

ADAMETZ, L. (1943).- *Zootecnia general*. Labor. Barcelona.

AGUADÉ, S. (1983).- *Ganadería y desarrollo agrario en Asturias durante la Edad Media*. El Albar. Barcelona

ÁLVAREZ SEVILLA, A., (2001).- *Les Races Autóctones del Principáu d'Asturies*. Cartafueyos de Belenos. Uviéu.

FUGIER A. (1931).- *La Junta Superior de Asturias y la Invasión Francesa (1810-1811)*. Tesis doctoral. Universidá d'Uviéu.

GONZÁLEZ, JOSÉ MANUEL (1976).- *Antiguos pobladores de Asturias*. Ayalga, Xixón.

MARTÍN AYUSO, D. (1908).- *Elementos de agricultura y técnicas agrícolas*. Establecimiento Tipográfico La Cruz. 1908.

MAYA GONZÁLEZ, J. L. (1988).- La cultura material de los castros asturianos. *Estudios de la Antigüedad* 4, 5. Universitat de Barcelona.

PASTOR Y LÓPEZ, P. (1859).- *Apuntes sobre la fauna asturiana*. Edición facsímil d'Ayalga (1987).

SANTAMARINA FERNÁNDEZ, A. (1973).- *El habla del Valle de Suarna*. Tesis doctoral, 2 vols. Universidad, Secretariado de Publicaciones, Santiago de Compostela.